

EEN VREUGDEVOLLE OPDRACHT

Leefregels voor christenen

*Paus
Franciscus*

INGELEID DOOR PAUL VAN GEEST

Uitgeverij KokBoekencentrum – Utrecht

INHOUD

Inleiding: De <i>soft power</i> van paus Franciscus	7
<i>Paul van Geest</i>	
Woord vooraf	19
<i>Giuliano Vigini</i>	
1. Het christelijk leven als missie	21
Een kerk die erop uitgaat	21
Pastoraat en bekering	25
De missie als hart van het christelijk geloof	27
Het leven is een missie	31
Moedige missionarissen	34
Gedoopt en gezonden	36
2. De opdracht tot vreugde en hoop	41
Het verlangen naar een vreugdevol leven	41
Gezalfd met de olie van vreugde	44
Heel het volk van God verkondigt het Evangelie	50
De vreugde Christus te hebben ontmoet	52
Missionarissen van de hoop vandaag	55

3. De opdracht tot liefdadigheid	59
Verenigd met God horen wij een roep om hulp	59
Op weg naar een betere wereld	63
De globalisering van onverschilligheid	69
Dienen, begeleiden en verdedigen	72
4. De opdracht tot rechtvaardigheid	79
Enkele uitdagingen van de huidige wereld	79
Wederzijds respect, fundament van de interreligieuze dialoog	85
Het gaat niet alleen over migranten	88
5. De opdracht tot barmhartigheid	97
God wacht op de mens	97
Het gelaat van de barmhartigheid	100
Barmhartigheid is het hart van het kerkelijke leven	111
Missionaire Kerk, getuige van barmhartigheid	114
Conclusie: Wij, priesters, zijn de armen	119
Bronvermelding	125

Inleiding

DE SOFT POWER VAN PAUS FRANCISCUS

Paul van Geest

Al in de eerste eeuw raakten christenen de overtuiging toegedaan dat de christengemeente van Jeruzalem in die van Rome haar vervolg had gevonden. Al is onduidelijk welke macht aan haar eerste leider, Petrus, binnen deze gemeenschap werd toegekend, feit is dat zijn derde opvolger, Clemens, het gezag had om te interveniëren bij problemen in andere christelijke gemeenschappen. De christengemeenschap van Rome werd belangrijk geacht; niet zozeer vanwege de kwaliteiten van haar leiders als wel dankzij het geloof dat Petrus en Paulus er de marteldood waren gestorven en er waren begraven.

De rond 190 gekozen Victor was de eerste bisschop van Rome die uitdrukkelijk te kennen gaf dat hij het primaat had over de lokale kerken rond Rome, zoals de bisschoppen van Alexandrië en Antiochië dit ook lieten gelden over de bisdommen die het hunne omringden. Zij werden 'patriarch' genoemd. Aan de patriarchen werd ook de macht toegekend de bisschoppen van andere gemeenschappen bijeen te roepen voor overleg in synodes. De bisschop van

Rome kreeg de titel 'patriarch van het Westen' toebedeeld. Pas later, in de vierde eeuw, zou Petrus' zevenendertigste opvolger, Damasus, het gezag van de bisschop van Rome legitimeren door een beroep te doen op de schrifttekst uit het Evangelie volgens Matteüs, waarin Christus zélf aan Petrus toevertrouwt dat deze de steenrots is waarop Hij zijn kerk zal bouwen (Mt. 16, 18). Zo beklifde de gedachte, die tijdens het Eerste Vaticaans Concilie schriftelijk werd vastgelegd, dat het pausschap door Christus zelf was ingesteld en inherent is aan zijn kerk. Het kon niet minder.

Deze gedachte kwam op dit concilie niet zomaar uit de lucht vallen. Zowel historische ontwikkelingen als de opvattingen over het pauselijk primaatschap hebben haar in de hand gewerkt. Toen het patriarchaat van het Westen zich vanaf de vijfde eeuw door talloze kloosterstichtingen en missionaire arbeid gestaag uitbreidde, vermeerderde hiermee tegelijk de macht en het aanzien van de bisschop van Rome. In de Karolingische tijd groeide de Kerk uit tot een machtige organisatie, omdat bisschoppen deel uitmaakten van het vazallensysteem en vorstelijke rechten bezaten. Geholpen door machtige instanties als de benedictijner congregatie van Cluny, wisten de pausen zich evenwel steeds meer te vrijwaren van het keizerlijk gezag. Steeds uitdrukkelijker beriepen zij zich op de perikoop in het Mattheüsevangelie om hun macht en gezag in kerk en wereld erkend te krijgen.

Maar niet alleen de Schrift werd voor dit doel ingezet. In het aan paus Gregorius VII (1073-1085) toegeschreven *Dictatus papae* werd in maar liefst zevenentwintig stellingen het pauselijk primaat ten opzichte van het overige geestelijk én wereldlijk gezag bevestigd. Na de naar hem genoemde Gre-

goriaanse hervorming ontstond er in het Westen een kerkelijke organisatievorm waarin de katholieke kerk door de paus in Rome zou worden aangestuurd. De katholieke kerk werd tot *rooms-katholieke kerk*. De paus werd monarch en zeker de macht van paus Urbanus II werd haast keizerlijk toen hij vorsten wist te verenigen om deel te nemen aan de eerste kruistocht, die in 1099 zou leiden tot de verovering van Jeruzalem en de stichting van een koninkrijk aldaar. Christenen in het Oosten en in het Westen konden niet anders dan de macht van de paus als meest effectieve *hard power* in de wereld erkennen.

Dat pausen door dreiging, sancties, harde diplomatie en militaire operaties koningen en keizers hun wil konden opleggen, bewijst vooral paus Innocentius III (+1219). Behendig gebruikmakend van zijn *hard power* ontwikkelde hij een visie op het primaatschap van de paus, waarin deze de *plenitudo potestatis* was voorbehouden: de volheid van de macht, die aan Petrus was verleend en die in *latitudo temporalis* tot uitdrukking kon worden gebracht. Dit behelsde een groot aantal 'wereldlijke rechten' die op zijn geestelijke gezag (*plenitudo spiritualis*) berustten of ook op historisch gegroeide rechtstitels. Voorzien van deze 'uitrusting' wist hij via interdicten koningen en keizers in het Oude Europa te dwingen zich onder zijn suprematie te scharen. Ook al wordt de door hem begonnen Vierde Kruistocht nu als de meest rampzalige gezien omdat orthodoxe en katholieke christenen elkaar in Constantinopel bevochten, hij was wel de belangrijkste wereldleider van zijn dagen. In de vijfde eeuw noemde de paus zich plaatsvervanger van Petrus (*vicarius Petri*) om zijn gezag te legitimeren. In de twaalfde eeuw werd alleen hij plaatsbekleder van Christus (*vicarius Christi*) genoemd. Maar Innocentius schroomde niet om zijn macht tot uitdrukking

te brengen in de titel plaatsvervanger van God (*vicarius Dei*). En eeuwen na Innocentius later bezat Borgia-paus Alexander VI nog steeds de macht om in 1494, door het Verdrag van Tordesillas, de nieuwe wereld, Amerika, tussen de twee concurrerende zeemogendheden Portugal en Spanje te verdelen. Kortom: de geopolitieke rol van pausen werd in de loop der eeuwen immens, of zij nu waardige christenen waren of niet.

Maar tijden veranderen en pausen veranderen in de tijden. De paus bleef geen keizer en zou het vanaf de negentiende eeuw ook nooit meer zijn.

In 1798 riep Napoleon de Romeinse republiek uit en liet hij de doodzieke paus Pius VI wegvoeren naar Valence. Daar stierf hij in 1799. In het boek van de burgerlijke stand werd opgetekend: ‘gestorven: burger Braschi. Beroep: paus’. De gevangenschap van zijn opvolger Pius VII en de teloorgang van de kerkelijke staten ondermijnden de *hard power* van de paus volledig. Maar paradoxaal genoeg ondermijnden zij de geopolitieke betekenis van het pausschap niet. Niet langer meer een *hard power* in een wereld *etsi Deus non daretur* – God werd in de (natuur)wetenschap, het rechtssysteem en de staatsordening niet meer als Degene gepostuleerd uit wie alles voortkomt – zou de paus op geopolitiek vlak tot de meest invloedrijke *soft power* in de wereld worden en dit tot op de dag van vandaag blijven.

Vooraf dankzij de biografie van Carl Bernstein en Marco Politi, *His Holiness. John Paul II and the hidden history of our time* (1996) weten we nu dat Johannes Paulus II in de tachtiger jaren van de vorige eeuw goede contacten had met president Ronald Reagan. Toen hij hierom vroeg, had hij in een

mum van tijd de kaarten van het Goelag Archipel op zijn pauselijk bureau. De lijnen waren kort. Zijn afkeer van het communisme resulteerde in de oproep om te getuigen voor Christus tijdens zijn eerste bezoek aan het communistische Polen in 1979. Hiermee gaf hij een enorme impuls aan de betogingen van de vakbond Solidarność tegen het bewind in zijn vaderland. Het vuur van de Poolse protestbeweging sloeg over naar andere landen van het Warschaupact. Toen in 1985 Michail Gorbatsjov in de Sovjet-Unie de Sovjetburgers met zijn hervormingsbeleid meer vrijheden verschafte, was de val van het IJzeren Gordijn nog maar een kwestie van tijd, al vertrouwde de paus de in 1989 pasbenoemde bisschop van Berlijn, Georg Sterzinsky, toe dat de snelheid waarmee de Muur was gevallen hem had verrast. Maar hoe het ook zij: Reagan, Gorbatsjov en de paus werden gezien als degenen die de beslissende duw tegen de Berlijnse Muur hadden gegeven. Zelfs in de herdenkingsrede die in de Eerste Kamer der Staten-Generaal in Nederland werd uitgesproken werd deze paus als ‘wereldleider’ omschreven, wiens naam voor altijd verbonden zou blijven aan ontwikkelingen die leidden tot de val van het communisme en aan het einde van de Koude Oorlog:

‘Als staatshoofd en kerkvorst van Vaticaanstad heeft hij 26 jaar lang mede geschiedenis geschreven in een wereld waarin de machts- en krachtverhoudingen ingrijpend veranderden. (...) Hij laat op velen een onuitwisbare indruk achter, mede door de wijze waarop hij zijn ambt invulde: met naast de kerkelijke ook nadrukkelijk de geopolitieke dimensie.’¹

¹ Toespraak voorzitter Eerste Kamer van mevrouw Timmerman-Buck op 5 april 2005, www.eerstekamer.nl/nieuws/20050405/zijne_heiligheid_paus_johannes.

Soft power betoonden zich de pausen ook al vóór Johannes Paulus II. Na hem zijn zij het ook gebleven. Ook al had en heeft de paus geen economische macht, handelsbelangen of een serieus leger: de katholieke kerk is dankzij haar 1,3 miljard leden wereldwijd zeer goed ingebed in het maatschappelijke middenveld, als zij er in bepaalde landen in de Derde Wereld zélf in belangrijke mate al geen vorm aan geeft. Uit het *Annuario Pontificio* – het pauselijk jaarboek – valt af te leiden dat er in het jaar 2019 220.000 katholieke kerken zijn; 1.358 katholieke universiteiten; 139.000 scholen; 5.200 ziekenhuizen; 12.000 weeshuizen; en 165 *caritas*-hulporganisaties in 200 landen. Deze kerken, universiteiten, scholen en hulporganisaties vormen ook een uiterst fijnmazig netwerk, waaruit informatie vanuit de hele wereld bijeen komt ten bate van de pauselijke curie. De paus weet werkelijk heel veel.

Het is daarom niet verwonderlijk dat na de VS het Vaticaan het land is met de meeste geaccrediteerde ambassadeurs. Met maar liefst 181 landen heeft de Heilige Stoel diplomatieke betrekkingen. Ook Nederland heeft er nog een ambassade, en dat heeft een reden. De vorige ambassadeur bij de Heilige Stoel, Jaime de Bourbon, zag als geen ander dat er allianties moesten worden gesmeed opdat Nederland en de Heilige Stoel samen kunnen optrekken in vredesonderhandelingen en in het bestrijden van armoede, milieuvervuiling, xenofobie en de vervolging van homoseksuelen. De geopolitieke macht van de paus was door de daden en reizen van paus Johannes Paulus II zeer toegenomen. Zijn opvolgers Benedictus XVI en Franciscus konden na hun aantreden in dit opzicht een geëffend pad bewandelen. Maar hun macht was in geen enkel opzicht te vergelijken met die van hun voorganger Innocentius III. Er is geen

institutie in de geschiedenis der mensheid geweest als het pausschap waarin een *hard power* zich zo rigoureus kon transformeren tot een *soft power*.

Toen Jorge Mario kardinaal Bergoglio in maart 2013 tot paus was gekozen, bleek al snel dat hem, meer dan bij Johannes Paulus II het geval was geweest, de interne hervorming van de curie en de financiële instanties van de Heilige Stoel en het leiderschap in de katholieke kerk voor ogen stond. Zijn hervormingsgezindheid ten spijt heeft paus Franciscus ook een uitgesproken geopolitieke agenda ontwikkeld. Na meer dan zeven jaar pontificaat kan men zeggen dat hij niet alleen een succesvol kerkhervormer, maar ook een eigenzinnige en opmerkelijke wereldleider is geworden.

Toen hij in maart 2013 aantrad en *'buona sera'* zei, wisten we één ding zeker. Als er één paus is die niet tot paus is opgeleid, is hij het wel. De vorige pausen waren in hun vorige levens kerkelijke diplomaten geweest; Joannes Paulus II was als aartsbisschop van Krakau kind aan huis bij de curie en Benedictus XVI was er meer dan twintig jaar een van de belangrijkste kardinalen geweest. Zo niet de Jezuïet Bergoglio. Wie *Francesco tra i lupi, il segreto di una rivoluzione* (Franciscus tussen de wolven, het geheim van een revolutie) van de reeds genoemde Marco Politi leest, komt er al snel achter dat het leven en de persoonlijke ervaring van Franciscus niet te vergelijken valt met die van de meeste prelaten van de curie in Rome. Hij heeft zijn leven lang met zijn grote voeten door de modder en het stof van de favela's gelopen en anoniem met de metro gereisd, ook toen hij kardinaal en kerkvorst was. Hij heeft daar zieke mensen omhelsd en met ze gehuild. Hij had Rome gemeden en als hij er was, bleef

hij er zo kort mogelijk. Eenmaal paus moet hij, net als de Leuvense hoogleraar en Nederlandse paus Adrianus VI, meer geschrokken zijn van de ondoorzichtigheid van de Romeinse curie dan zijn voorgangers, die de kritische distantie tot dit bestuursapparaat wat meer ontbeerden omdat zij erin waren gepokt en gemazeld. Iets minder voortvarend dan de Leuvense en Hollandse paus – Adrianus ontsloeg binnen één week meer dan de helft van de curieprelaten – streefde Franciscus hervormingen en maximale transparantie na. Natuurlijk werd en wordt hij in dit streven op curiaal subtiele wijze steeds weer gedwarsboomd. Maar allengs worden de financiën van het Vaticaan inzichtelijker. Ernst & Young werd ingehuurd om elke rekening bij de Vaticaanse bank IOR (Instituut voor Religieuze Werken) tegen het licht te houden en duizenden malafide bankrekeningen op te heffen. En rapporten over bisschoppen die misbruik maakten van hun macht en van minderjarigen werden openbaar gemaakt.

Maar de curiehervormer is ook geopoliticus. Paus Franciscus liet zijn diplomaten bemiddelen onder meer bij de totstandkoming van een overeenkomst tussen de VS en Cuba; pauselijke diplomaten brachten de gezworen vijanden van Zuid-Soedan samen in het Vaticaan en bewerkten in 2018 een voorlopig akkoord met China over de benoeming van bisschoppen. Franciscus' pontificaat werd en wordt gekenmerkt door een ongekend pragmatisme. Als geopoliticus blijkt paus Franciscus niet, zoals Johannes Paulus II, de communisten maar vooral de inwoners van rijke landen uit hun comfortzone te halen. Degenen die zich verzekerd weten van een betrekkelijk zorgeloos bestaan omdat hun landen voldoende geld bezitten om ook in tijden van schaarste hun volk de benodigde grondstoffen te garande-

ren, worden, bijvoorbeeld in *Laudato Si'*, in *Evangelii Gaudium* en in de toespraken die in dit boek zijn gebundeld, sterk bekritiseerd om hun gebrek aan solidariteit. Ook in de toespraak die hij bij gelegenheid van de toekenning van de Keizer Karelprijs in 2016 hield, stelde paus Franciscus het verlies aan sociaal kapitaal, van solidariteit en van empathie in consumptiemaatschappijen aan de kaak, evenals de inkomensongelijkheid en de hierdoor groeiende kloof tussen rijk en arm. En in Bolivia hield hij in 2015 zijn publiek voor dat een gelijkelijke en eerlijker verdeling van de vruchten van de aarde en van de menselijke arbeid geen zaak is van welwillendheid of goedgunstigheid van rijken jegens armen, maar een morele plicht van de eersten jegens de laatsten. Zoals het ook een morele plicht is van de eersten de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan door matiging van de productie en consumptie van goederen, die aan- en uitstoot gevende industrieën noodzakelijk maken. Ook de toespraken die in dit boek zijn opgenomen vormen een indrukwekkend dossier van de betrokkenheid van de paus op mensen wier rechten met voeten worden getreden omdat de meest begunstigen in de wereld hen uitbuiten omwille van hun niet-aflatende behoeftebevrediging.

In deze toespraken wordt ook zonneklaar dat paus Franciscus' blik op de wereld niet uitsluitend is gevormd door de curie of de academie. Zowel in zijn preken voor Romeinse parochies als in zijn hier opgenomen toespraken over de migranten- en vluchtelingenproblematiek lijkt hij op het tegendeel van Dostojevski's grootinquisiteur, die in zijn machtspositie Jezus maar een lastpak vindt. Hij betoont zich hierin vooral een leerling van Jezus, die goed begrijpt waar het zijn Heer om te doen was: een mensengemeenschap bouwen, waar *sworn enemies* met elkaar in dialoog

trede, waar vluchtelingen en migranten als in een veldhospitaal worden verzorgd en waarin gemarginaliseerde mensen bij uitstek de eregasten zijn (zie de toespraken op p. 74-76 van dit boek).

Dat hij geen grootinquisiteur is, heeft een reden. Jorge Maria Bergoglio is eigenlijk de eerste paus die uit de geglobaliseerde maatschappij stamt: een complexe maatschappij, een *megalopolis*, waarin alle religies, alle vormen van samenleven, alle vormen van seksualiteit, armoede en criminaliteit, hun sporen nalaten. Hij weet daarom beter dan een academicus in een ivoren toren of een ambtenaar in een chique *palazzo* van de curie hoe de kerk mensen in hun persoonlijke en gemeenschappelijke leven, maar ook in hun gemeenschappelijke en persoonlijke drama's behulpzaam kan zijn.

Meer dan zijn voorgangers zet paus Franciscus zijn *soft power* in ten behoeve van de zorg voor de meest kwetsbaren, de armsten, de meest ontheemden, de eenzamen. Lampedusa en Lesbos zijn belangrijker dan Rome.

Prof. dr. P.J.J. van Geest is hoogleraar kerkgeschiedenis en geschiedenis van de theologie aan Tilburg University, hoogleraar economie en theologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en gasthoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Katholieke Universiteit Leuven.

LITERATUUR

- C. Bernstein, M. Politi, *His Holiness. John Paul II and the hidden history of our time*. New York: Doubleday, 1996;
- E. Borgman, R. Torfs, J. De Volder, P. van Geest, *Paus Franciscus. Een chaotisch en bewogen jaar*. Baarn: Adveniat, 2019;
- J. De Volder (ed), *The Geopolitics of Pope Francis*. Leuven-Paris-Bristol: Peeters, 2019 (*Annua Nuntia Lovaniensia* 77);
- J.S. Nye, *Soft Power: the means to success in world politics*. New York: Public Affairs, 2004;
- M. Politi, *Francesco tra i lupi, il segreto di una rivoluzione*. Rome: Laterza, 2014;
- P. Raedts, *De uitvinding van de rooms-katholieke kerk*. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek, 2014;
- M. Schlag, *The Business Francis Means. Understanding the Pope's Message on the Economy*. Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2017.